

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมแต่ละสังคมย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โครงสร้างทางสังคมและระบบความสัมพันธ์ ความแตกต่างในเรื่องดังกล่าวทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละสังคมแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกทางความคิดและการกระทำที่ถือปฏิบัติติดต่อกันมาจนกลายเป็นนิสัยหรือกลายเป็นหน้าที่ที่บุคคลในสังคมจะต้องถือปฏิบัติตามพฤติกรรมดังกล่าวนี้เรียกว่า วัฒนธรรม สังคมมีหน้าที่ในการถ่ายทอดให้สมาชิกใหม่ของสังคมเพื่อให้บุคคลเหล่านั้น สามารถประพฤติปฏิบัติตนตามความคาดหวังของสังคมได้ ซึ่งจะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขและช่วยให้สังคมนั้นสามารถดำรงอยู่ได้ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531, หน้า 16) กล่าวว่า การที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งสามารถดำรงอยู่ได้ สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนนั้นก็เพราะว่าชุมชนเหล่านั้นได้มีวิธีการสืบทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่สมาชิกใหม่ ซึ่งความรู้ต่าง ๆ ที่ชุมชนถ่ายทอดให้สมาชิกใหม่ของชุมชนนั้นเป็นความรู้และประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ เช่น การปลูกพืช จับปลา หาของป่า เป็นต้น การสืบทอดความรู้ด้านการประกอบอาชีพและระบบคิดไม่สามารถแยกกันได้อย่างเด็ดขาด หากแต่จะกระทำพร้อม ๆ กันและผสมผสานกันไป จนกลายเป็นที่ยอมรับจากสมาชิกภายในชุมชนและยึดถือปฏิบัติเหมือนกัน สังคมในอดีตมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีการรวมกลุ่มติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อตอบสนองของความต้องการทางร่างกายจิตใจและสังคมซึ่งนำไปสู่ความสัมพันธ์ในสามลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติด้วย ความสัมพันธ์ในสามลักษณะดังกล่าว มนุษย์เกิดความตระหนักในคุณค่าของสิ่งที่อยู่รอบตัวในหลายแง่มุม ทั้งจากประสบการณ์ต่าง ๆ ของชีวิต วิวัฒนาการที่ผ่านมามากการสัมผัสกับธรรมชาติรอบตัว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งแง่ดีและแง่ร้าย ทำให้เกิดความคิดว่ามีอำนาจลึกลับอยู่เหนือปรากฏการณ์ จำต้องหาทางออกโดยการเซ่นสรวง สังเวยเพื่อให้สิ่งนั้นลดโทษ เกิดประโยชน์ต่อตน วิถีชีวิตเช่นนี้ก่อให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2527, หน้า 7) ระบบความเชื่อเป็นสิ่งที่ตอบสนองของความต้องการทางจิตใจในภาวะที่ต้องเสียดกับความไม่แน่นอนของชีวิตทั้งยังมีบทบาทในการสร้างโลกทัศน์

วางกรอบความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของมนุษย์ ความเป็นระเบียบของสังคมและเป็นกลไกในการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ และป่าไม้ ในเชิงอนุรักษ์จนกลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของชุมชน (นิพนธ์ เทียนวิหาร และคณะ, 2533, หน้า 47) ในลักษณะที่เอื้อกันและกัน ดังคำพังเพยของกะเหรี่ยงที่ว่า “ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า” ซึ่งเป็นกฎการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับน้ำ กับป่าและธรรมชาติแวดล้อม (ประเสริฐ ตระการศุภกร, 2534, หน้า 4)

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาการตัดป่าไม้ มีความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกขณะ การลดลงของพื้นที่ป่าส่งผลกระทบต่อการขาดความสมดุลของระบบนิเวศน์ สภาพของดิน น้ำท่วมฝนไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล ความแห้งแล้ง เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2534, หน้า 193) แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีพื้นที่ป่าไม้อีกจำนวนหนึ่งที่ได้รับการดูแลรักษาโดยองค์กรชาวบ้าน ที่ได้ตระหนักและเห็นคุณค่าความสำคัญของป่าเป็นอย่างดีมาเป็นเวลานานภายใต้วิถีการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณีและได้ประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีกับความเชื่อเกี่ยวกับผีและผูกโยงเข้าพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อสืบทอดการรักษาป่าไม้ (อนุชาติ พวงลำลือ, 2540, หน้า 39) พื้นที่ป่าไม้ที่ชุมชนทำการอนุรักษ์เหล่านี้บางพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ป่าสาธารณะและในบางพื้นที่ได้มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น ทั้งที่อยู่ในสภาวะก่อดันจากด้านต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน (เสนห์ จามริก, 2536, หน้า 59) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ชุมชนจะดำเนินการในรูปของกลุ่มหรือองค์กร องค์กรจะมีกระบวนการถ่ายทอดโดยใช้ความเชื่อและประสบการณ์ที่เชื่อมโยงกับการผลิตและวิถีชีวิตที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก เพื่อให้บุคคลในสังคมได้เรียนรู้และปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

ในอดีตวิถีชีวิตของชุมชนอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือผลิตเองใช้เองเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองโดยชุมชนระดับหมู่บ้านเป็นหน่วยผลิตที่สำคัญที่สุดที่สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2533, หน้า 19) การผลิตที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านก็คือการทำการทำนาผลิตข้าวเพื่อเป็นอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักและผลิตของใช้ที่จำเป็นผลผลิตส่วนเกินจะนำไปแลกเปลี่ยนภายในชุมชนหรือกับชุมชนใกล้เคียงแล้วยังสามารถใช้เป็นส่งส่งให้แก่รัฐอีกด้วย ขนาดของการผลิตขึ้นอยู่กับการจัดการด้านแรงงานที่ต้องมีระบบแบ่งปันและแลกเปลี่ยนแรงงาน เพื่อให้ได้เครื่องอุปโภคบริโภคหลากหลายชนิดที่เพียงพอแก่การ

ดำรงชีพซึ่งไม่ได้มุ่งผลิตให้มีมากปริมาณมากจนเหลือใช้ แต่ผลิตเพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าการมีอย่างเหลือเฟือเพื่อที่อาจจะถูกทำลายได้โดยโจรผู้ร้ายได้ในพริบตา การผลิตและการบริโภคที่สมเหตุสมผลจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการผลิตระบบนี้ ในแง่นิเวศวิทยาวิถีชีวิตของคนในระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ สามารถเก็บเกี่ยว ผลผลิตของธรรมชาติมาใช้ประโยชน์โดยตรง ชีวิตจึงมีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความพยายามที่จะพึงพิงอาศัยธรรมชาติมากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงธรรมชาติมารับใช้มนุษย์ การเก็บเกี่ยวของป่าทำได้อย่างจำกัดเพราะแรงงานมีอยู่จำกัดและไม่มีตลาดสำหรับซื้อของป่าที่มีจำนวนมาก มนุษย์จึงมิใช่ผู้พิชิตป่าแต่เป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่งที่มีวิถีชีวิตต้องอาศัยป่าเพื่อยังชีพการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติไว้จะได้ผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพของผลผลิต การปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดในทีเดียวกันทำให้ไม่เป็นการเสริมศัตรูพืชชนิดใดชนิดหนึ่งให้เข้มแข็งจนเกินไปและช่วยกำจัดศัตรูพืชไปในตัวด้วย

การที่ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพที่ซับซ้อนสามารถดำรงอยู่ได้สืบต่อกันมาเป็นเวลานานนั้นต้องอาศัยระบบการศึกษาของชุมชนเพื่อสืบทอดแนวคิดความรู้และความชำนาญในการประกอบอาชีพที่หลากหลายแก่สมาชิกในชุมชน โดยชุมชนเองผู้เป็นเจ้าของอำนาจในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบชุมชน ชุมชนที่อยู่ติดกับป่าก็จะถ่ายทอดความรู้และทักษะในการล่าสัตว์ หาของป่า และการทำไร่ ชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลก็จะถ่ายทอดความรู้และทักษะในการประมง ชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำก็จะถ่ายทอดทักษะในการทำนา เป็นต้น นอกจากนั้นยังจะต้องสืบทอดอุดมการณ์ของสังคมที่แสดงออก ในรูปวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรมที่ให้ความเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ต่อความเชื่อในอำนาจของผีซึ่งเชื่อกันว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ ที่ดิน ป่าไม้ ภูเขา ต้นไม้ บ้านเรือน ล้วนมีผีหรือเทพสถิตย์อยู่ คนในชุมชนจะให้ประโยชน์จากธรรมชาติแวดล้อมต้องผ่านพิธีกรรมที่เป็นการร้องขอจากธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม คนในชุมชนจึงมิใช่ผู้พิชิตธรรมชาติมาเป็นของตนเอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 29-30) นอกจากอุดมการณ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแล้ว ยังมีอุดมการณ์ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนซึ่งต้องการความร่วมมือในการผลิตในขณะที่แรงงานมีอยู่อย่างจำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนจะต้องสามัคคีกลมเกลียวกัน เน้นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งกันกินแบ่งกันอยู่ภายใต้การขัดเกลาของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนที่ถือเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของสังคมไทย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2524, หน้า 1) การที่ชุมชนในภาคเหนือเป็นจำนวนมาก

ได้ทำการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนแล้วยังมีส่วนในการอนุรักษ์น้ำอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดแก่สังคมโดยรวม

ด้วยปรากฏการณ์นี้ ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และกลไกเงื่อนไขของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
2. เพื่อศึกษากลไกและเงื่อนไขการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์

ทรัพยากรป่าไม้

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้รับทราบรูปแบบ/พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
2. ได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับกลไก/เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

นิยามศัพท์เฉพาะ

แนวคิด หมายถึง อุดมการณ์ คุณค่า ความเชื่อ ความคิด ที่ชุมชนได้จากประสบการณ์ที่เรียนรู้สะสมเอาไว้

การสืบทอด หมายถึง กระบวนการทางสังคมที่ส่งผ่านความคิด ความรู้ อุดมการณ์ คุณค่า ความเชื่อ ทักษะ เจตคติ ให้แก่คนรุ่นหลังโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การถ่ายทอดจากผู้อาวุโสในครอบครัวไปยังลูกหลาน หรือจากเพื่อนบ้านนอกจากนี้การสืบทอดอาจใช้รูปแบบแตกต่างกัน เช่น อาจสอนโดยตรง หรือการเรียนรู้ผ่านทางการประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้โดยหมายรวมถึงการควบคุมทางสังคม

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่า หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าอย่างเหมาะสมมีการป้องกัน การบำรุงรักษาให้ทรัพยากรป่าคงสภาพตามธรรมชาติ เพื่อชุมชนจะได้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างยั่งยืน

การสืบทอดแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง กระบวนการทางสังคมที่ส่งผ่านแนวคิด ความรู้ อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่กลุ่มได้รับจากประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สืบทอดแก่บุคคลโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ

· กลไกการสืบทอด หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ องค์กร ผู้นำ เป็นตัวที่เชื่อมโยงสืบทอดแนวคิดโดยผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ

เงื่อนไข หมายถึง ภาวะการณ์ทางสังคมในด้านต่าง ๆ ที่เข้ามากระตุ้น เสนอแนะ ส่งเสริมหรือกดดันให้เกิดการสืบทอด

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้ดำเนินการวิจัยได้จำกัดขอบเขตการวิจัย ไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนในชนบทภาคเหนือตอนบนคือ บ้านโป่งคำ ตำบล ดู่พงษ์ อำเภอ สันติสุข จังหวัดน่าน ซึ่งเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้มีวงจำกัดเฉพาะในเรื่องการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงมุ่งเน้นการศึกษาเฉพาะในชุมชนที่มีปรากฏการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เด่นชัดมองเห็นเป็นรูปธรรมในวิถีการปฏิบัติของชุมชน ผู้วิจัยจึงเลือกชุมชนนี้ คือ

1.1 เป็นหมู่บ้านชนบทที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้ศึกษาวิจัยมุ่งศึกษา อันได้แก่ มีการสืบทอดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า

1.2 เป็นหมู่บ้านที่ยังมีระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ระบบการผลิตและระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีการพึ่งพาธรรมชาติ และให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.3 เป็นชุมชนที่มีการคมนาคมติดต่อกับชุมชนภายนอกสะดวก ได้รับข่าวสารข้อมูลสื่อต่าง ๆ หลายทิศทาง

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 ศึกษาบริบทของชุมชน สภาพความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมและโครงสร้างของสังคม

2.2 ศึกษาการสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น ระบบคิดต่าง ๆ ที่มีในชุมชน ระบบคิดเกี่ยวกับป่าไม้ การถ่ายทอดระบบคิดเกี่ยวกับป่าไม้ ซึ่งมี ครอบครัว องค์กรภายในชุมชน วัด โรงเรียน เป็นผู้สืบทอดแนวคิด

2.3 ศึกษากลไกของชุมชนในการสืบทอดแนวคิด การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กลุ่ม/องค์กรทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2.4 ศึกษาเงื่อนไขของชุมชนในการสืบทอดแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น เงื่อนไขภายในและเงื่อนไขภายนอกชุมชน